

PREMISS OCH TEMA

Ibland när man vill få något sagt berättar man en liten historia för att illustrera poängen. Berättelsen har ett budskap. När det gäller film kallar vi det *premiss*.

Premissen motsvarar den sensmoral som finns i myter och fabler eller bibelns liknelser. Den sortens berättelser har en tydlig andemening. De är uppfostrande genom att ange ideal för hur man ska vara som människa. Man kan också jämföra med ordspråk som också ofta förmedlar värderingar av beteenden, som i *Högmod går före fall*, *Den som gräver en grop åt andra faller ofta själv däri* eller *Den som gapar efter mycket mister ofta hela stycket*.

I kapitel 3 gick vi igenom hur man renodlar handlingen så att den hänger samman till en helhet. Men det gäller också att hålla ihop berättelsen på idéplanet. Det är här premissen kommer in. I det här kapitlet ska vi resonera om premissens betydelse och hur man hanterar den i det praktiska skrivandet.

Rent konkret är premissen en kort mening som sammanfattar filmens budskap. Precis som det finns en mall för hur man ställer upp en enradning, finns det en mall för hur man formulerar premissen, nämligen: *A leder till B*. "A" är då någon slags mänsklig egenskap eller aktivitet och "B" är konsekvensen av A.

Detta ger oss premisser som:

Förtryck leder till uppror

Att våga utmana sina värsta rädslor leder till frigörelse

Hänsynslös girighet leder till undergång

Att kämpa för det rätta i en korrumpierad omgivning leder till seger över ondskan

Krig leder till moraliskt fördärv

Som i exemplen ovan finns det starka kopplingar till moral eller värderingar om vad som är bra eller dåligt. Det vanligaste mönstret för en premiss är att ett ”gott” beteende leder till lycka. Eller sett ifrån motsatt perspektiv, att ”onda” handlingar leder till olycka. I filmer kommer det till uttryck genom att egenskaper som hjältemod, ärlighet och handlingskraft belönas medan lögn, feghet och svek straffar sig. Den som bryr sig om andra segrar medan de som enbart tänker på sig själva drabbas av elände.

I filmer som **DEN GRÖNA MILEN**, **SHINDLERS LIST**, **THE INSIDER**, **GOOD NIGHT AND GOOD LUCK**, **THE LAST KING OF SCOTLAND**, **BEFORE THE DEVIL KNOWS YOU ARE DEAD** eller **LUST CAUTION** kretsar handlingen tydligt kring frågor om gott och ont. Rollfigurerna hamnar i allt mer besvärliga situationer där de har möjlighet att vinna fördelar för sig själva på andras bekostnad men kan välja att avstå. Eller motsatsen, att de har en möjlighet att göra goda gärningar men inte kan göra det utan att ta personliga risker.

Rollfigurernas egenintresse ställs mot andra människors väl och ve. De måste välja sida. Premissen kommer till uttryck genom att man visar vilka konsekvenser rollfigurernas handlingar får. Några går under medan andra får ett rikare liv.

I film kan premissen vara mer eller mindre framträdande, beroende både på genre och på filmskaparens personliga engagemang. Men när det gäller hanteringen finns en viktig regel: Premissen ska aldrig uttalas. Det är berättelsens handling som ska bevisa premissens påstående. På det sättet förmedlas budskapet i bakgrunden, utan att formuleras i ord.

En film med premissen *Hänsynslös girighet leder till undergång* ska alltså väldigt konkret innehålla scener som visar just detta. Av det följer att filmen bör ha minst en rollfigur som har just hänsynslös girighet som starkaste drivkraft. Vidare, att den personen bör gå under i slutet av filmen. Ett exempel på den premissen kan man se i **WALL STREET**, där *Michael Douglas* går bärsärkargång i börsvärlden, i rollen som *Gordon Gecko*. Huvudpersonen, den unge *Bud Fox* (Charlie Sheen) dras in i Geckos smutsiga affärer. Även om Fox i sista ögonblicket vänder upp på den rätta vägen och räddar sin heder, blir han i filmens slutscener arresterad och förlorar allt han har byggt upp.

Byter vi ut *hänsynslös girighet* mot *hänsynslöst maktbegär* kan vi få filmer som **GUDFADERN**, **SCARFACE** eller **THE LAST KING OF SCOTLAND**.

En film med premiss av typen *Förtryck leder till uppror* måste innehålla scener som gestaltar förtryck och ha rollfigurer som försöker ändra på situationen. Som exempel där kan vi ta **GÖKBOET**, **DÖDA POETERS SÄLLSKAP**, **ANTZ**, **THELMA & LOUISE**, **BRAVEHEART** eller **OFFICE SPACE** som alla handlar om olika former av revolt.

Premisser som *Att våga utmana sina värsta rädslor leder till frigörelse* ger filmer som **EN FAMILJ SOM ALLA ANDRA**, **FUCKING ÅMÅL**, **GOOD WILL HUNTING** och **LIVET FRÅN DEN LJUSA SIDAN**.

Och varianter på *Att kämpa för det rätta i en korrumperad omgivning leder till seger över ondskan* hittar vi i **THE INSIDER**, **SCHINDLERS LIST**, **ERIN BROCKOVICH**, **GOOD NIGHT AND GOOD LUCK** eller **CINDERELLA MAN**.

KONSTENS INNERSTA HEMLIGHET

Innan vi går vidare vill jag göra en utvikning på ett mer filosofiskt plan. Vad är det som gör att man tycker en film är bra? Filmer kan ha helt olika kvalitéer så det finns inte bara ett enda svar.

Någon gång är det så roligt så att jag skrattar högt som i **DEN DÅR MARY** eller **MINA JAG OCH IRENE**. Andra gånger är filmen så tragiskt gripande att tårarna tränger fram, vilket **SOPHIES VAL** och **TIMMARNA** kan vara exempel på. Eller så är själva intrigen ovanligt fångslande som i **JAKOBS INFERNO**, **EN ENKEL PLAN** eller **SJÄTTE SINNET**. Poängen kan också vara att det är osedvanligt ruskigt och spännande som i **CAPE FEAR** eller **BASIC INSTINCT**.

Andra filmer är bra tack vare att de har ett personligt uttryck som känns modigt och annorlunda, som i **SPRING LOLA**, **ONCE** och **ME AND YOU AND EVERYONE WE KNOW**, eller i filmer av *Roy Andersson* och *David Lynch*. Vidare kan behållningen vara att rollfigurerna har alldeles särskild lyster, som i **LIVET FRÅN DEN LJUSA SIDAN**, **HITTA NEMO**, **DJÄVULEN BÅR PRADA** och **AMERICAN SPLENDOR** eller i många av bröderna *Coens* äldre filmer. Eller så räcker det att filmen lyckas skapa en

stark stämning med sitt bildspråk, som den fantastiska **BARAKA** och även **VÅRT DAGLIGA BRÖD**. Ytterligare en variant är att historien är berättad på ett så skickligt sätt, att allt sitter så perfekt på plats att man inte skulle vilja ändra en enda bildruta, som i mästerverken **BRÄNDA AV SOLEN** och **DE ANDRAS LIV**.

Filmer kan alltså vara bra på en mängd olika sätt. Men ibland händer det att jag går ut från biografen med en speciell känsla av att ha upplevt något riktigt stort. Jag är lycklig och ser på livet med ovanlig klarhet, liksom höjd över de futtiga problem som vardagen är fylld av. Då vill jag helst vara ensam och promenerar hem istället för att ta bussen. Jag vill inte bli distraherad så att känslan försvinner. Filmen har talat till mig. Den har berört något djupt skikt i mitt väsen.

De filmer som ger den här extatiska känslan är de jag tycker allra bäst om. Det är det jag hoppas få uppleva när jag ger mig iväg till biosalongen. Tyvärr är det inte särskilt många filmer som når dit. Men det finns också grader på skalan. Man kan uppleva mer eller mindre av detta speciella lyckorus. Samma känsla kan också förmedlas av en bok eller ett musikstycke. Det handlar i grunden om konstens magiska förmåga att beröra oss på ett existentiellt plan.

Katharsis och vardagsmoral

Antikens dramatik gick ut på att ge publiken just den upplevelse jag beskrivit ovan. Aristoteles talade om *katharsis*. Ordet brukar översättas med "rening" och det var människosjälen som genom upplevelsen av berättelsernas drama skulle renas från sorg och oro. Jag menar det finns en stark koppling mellan katharsisupplevelsen och de moraliska frågor som en berättelse bearbetar.

Att fundera över gott och ont är en av de mest universella mänskliga egenskaperna. Alla kämpar vi på ett eller annat sätt med frågor om hur man ska vara. Vi känner oss otillräckliga och skulle ofta vilja göra mer än vi förmår. Vi känner ånger eller skam över saker vi gjort. Vi fattar fel beslut och har meningslösa konflikter med människor vi tycker om. I våra vardagsliv möter vi ständigt situationer som kräver beslut som ur ett moraliskt perspektiv inte alltid är helt enkla att ta.

Familjelivet är den arena där vi kanske utmanas som allra mest.

Det kan handla om att vara tvungen att sätta besvärliga gränser för ett barn. Eller att man på olika sätt sårar sin partner. I de riktigt nära relationerna visar vi mer av oss själva och blir också mer känslomässigt berörda när något går fel.

Moraliska dilemman uppstår både i stort som i smått. I yrkeslivet eller med vänner kan man drabbas av lojalitetskonflikter. I ett mer samhälleligt perspektiv måste vi hantera frågor om vilket ansvar vi har inför fattigdomen i tredje världen eller vilka förändringar vi är beredda att genomföra för att avvärja de allvarliga hot mot miljön som tornar upp sig.

Varje dag hamnar vi alltså i en mängd mer eller mindre dramatiska valsituationer. Ibland lyckas vi göra det vi uppfattar som rätt. Andra gånger klarar vi inte att leva upp till våra goda föresatser och gör saker vi sedan måste ångra.

Moralisk problematik uppstår när det som är bra för mig inte är bra för andra. Vi hamnar i dilemma när bekvämlighet och egen nytta ställs mot andra människors behov eller krockar med våra ideal om hur man ska vara som människa. Och ibland tvingas vi hantera situationer där det vi själva uppfattar som rätt och riktigt står i rak motsats till omgivningens värderingar.

Jag menar inte att vi går omkring tyngda av moraliska funderingar hela tiden. Men vid sidan om alla de goda stunderna är våra vardagsliv också fyllda av den här sortens inre uppgörelser där vi förhandlar med oss själva om vad som är rätt och fel, hur vi borde ha gjort eller sagt, vad som är berättigat eller förlåtligt. Kärnfrågan är om man är en tillräckligt bra människa eller inte. Eller med en mer tillspetsad formulering: "Är jag en så bra människa som jag skulle vilja vara och djupt inne i mig själv tror att jag har möjlighet att bli?"

Den tes jag driver är att de riktigt bra filmerna talar till oss just där. De för ett samtal om livsfrågor som är viktiga för oss, om problem som vi brottas med där det inte finns några självklara lösningar. Märk väl att detta inte behöver innebära att våra frågor nödvändigtvis måste få ett klart och tydligt formulerat svar. Det kan ibland räcka att frågeställningarna överhuvudtaget behandlas. Det ger oss en bekräftelse på att vi inte är helt ensamma om våra tillkortakommanden.

När det är som bäst kan en filmupplevelse som berör oss riktigt

starkt göra att vi faktiskt blir bättre människor. Den ger oss kraft att göra det vi i grund och botten vet är bäst, men av en eller annan anledning inte har klarat av, vågat eller orkat att göra. Den känsla som fyller mig efter en riktigt bra film är att livet är gott, att kärleken är möjlig, att det är värt att anstränga sig och att goda gärningar belönas.

Just detta tror jag, i ett vidare perspektiv, är en av konstens allra innersta hemligheter. Jag menar att det är just det tilltalet vi mer eller mindre omedvetet söker, att det är här människans behov av konstnärliga upplevelser har sin djupaste botten.

...

Kapitel 5 fortsätter med ytterligare genomgångar av hur man hantlar premissen i film, med bl.a. avsnitt om budskap eller underhållning, analys av premisser och skillnaden mellan premiss och tema. Vidare behandlas nödvändigheten att ha en premiss och hur man arbetar praktiskt med detta i skrivprocessen. Kapitlet avslutas med en särskild analys av hur premiss och tema kommer till uttryck i filmen SEVEN.